

Богатирьова К. В.

Київський національний торговельно-економічний університет

Дубініна О. В.

Київський національний торговельно-економічний університет

Хміль О. О.

Київський національний торговельно-економічний університет

ОБРАЗ ЛЮДИНИ ПРАЦІ В ОДАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

Твори європейських авторів XVII–XVIII ст. (німецького поета Якоба Крістофеля фон Гріммельзгаузена, нідерландського Віллема Годсхалка ван Фоккенбрюха, шотландського майстра поетичного слова Роберта Бернса) були проникнуті глибокою повагою та симпатією до простих трударів, руками яких створювалися всі матеріальні блага у державах. Прогресивні ідеї європейських просвітителів поступово поширилися й на територію України і вплинули на творчість вітчизняних одописців Василя Капніста і Костянтина Пузини, які прагнули захистити інтереси селянства і сподівалися, що після скасування кріпосного права настане епоха верховенства закону та демократії.

Ода була не тільки «високим» жанром для прославлення монархів, їхніх нащадків, членів сімей, а під впливом прогресивних ідей Просвітництва стала своєрідною трибуною для висловлення громадянського протесту проти соціальної несправедливості, жорстокості, нерівності, насильства, беззаконня, свавілля в царській імперії. Поступово адресат оди виходить за рамки жанру, відбувається процес деканонізації.

У статті проаналізовано реалістичні образи людей праці в одах вітчизняних поетів XVIII–XIX ст. Василя Капніста (1758–1823) та Костянтина Пузини (1790–1850), які продовжили традиції європейських поетів і стали на захист закріпаченого й безправного селянства. Українські поети в своїх одах проголосили основний принцип просвітителів – станова рівність та братерство, вони вірили, що прийде час, коли всі громадяни будуть жити у злагоді, спокої і поважатимуть один одного. Автори реалістично описали життя безправного українського селянства в імперській Росії, стали на захист пригнобленого народу, засудили кріпосницьку систему як суспільне зло, підкреслили повне безправ'я і соціальну незахищеність кріпака. У створенні образу людини праці простежується культура взаємин між різними соціальними станами, поети-просвітителі висловили власні філософські погляди на державу, правителів, нестерпне і злиденне життя підданих.

Біографічний метод використано частково для розкриття життя творців од та їх художньо-мистецьких й естетичних орієнтирів; компаративний метод аналізу вибрано для простеження історико-літературної динаміки жанру оди в контексті різних культурно-мистецьких напрямів – класицизму та просвітництва.

Ключові слова: *ода, людина, соціальна несправедливість, праця, XVIII ст., Просвітництво.*

Постановка проблеми. Важливим засобом хронологізації визначних подій у Російській, Австро-Угорській імперіях та за їхніми межами виступав жанр оди: автори прагнули задовольнити смаки еліти. Проте українські поети давали і свою оцінку подіям з громадянських позицій: негативно ставилися до кріпосництва, яке істотно гальмувало економічний розвиток держави, засуджували антигуманність як суспільне зло, прославляли не лише можновладців й аристократів, а й народ.

В одах XVIII – початку XIX ст. простежується суспільно-соціальна зорієнтованість авторів, котрі за допомогою розширеного діапазону функціонально-художніх засобів засуджували свавілля кріпосників, вказували на безправність простого люду. Крізь призму ідей доби Просвітництва автори прагнули виразити антиколоніальні погляди, вказати на рівність кожного громадянина перед законом, незалежно від стану та віросповідання; свобода розглядалася ними

як важлива передумова суспільно-соціального поступу.

Жанр оди, який був невід'ємною частиною станової літератури та культури XVII–XVIII ст., в українському письменстві всебічно не вивчався. Оди адресувалися монархам, цісарям, воєначальникам, церковним служителям, проте наприкінці XVIII ст. і на початку XIX ст. автори під впливом просвітницьких ідей використали «високий» жанр оди й засудили соціальну нерівність у наявній кріпосницькій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Життя і творчість Василя Капніста досліджували в різні періоди Д. Бабкін, П. Берков, Я. Дашкевич, О. Казанжи, О. Мацай, О. Оглоблін, а поетичний доробок Костянтина Пузини студіювали І. Білосусенко, О. Лотоцький, Г. Нудьга, Д. Чалий.

Постановка завдання. У статті визначено художньо-мистецький зв'язок од українських поетів Василя Капніста («Ода на рабство») та Костянтина Пузини («Ода – малорусский крестьянин») з ідеями класицизму та Просвітництва. У своїх творах вітчизняні автори прагнули захистити інтереси безправних селян, спираючись на просвітницьку естетику, ідеї соціальної рівності та загального блага.

Виклад основного матеріалу. Європейські просвітники всебічно пропагували культ свободи, братерства, справедливості та рівноправності. Німецький поет Якоб Крістофель фон Гріммельсгаузен (бл. 1622–1676) у творі «Гімн селянству» возвеличив простого трудівника, руками якого створювалася матеріальна забезпеченість держави: «Насущный хлеб – земную рожь – // Ты из мужицких рук берешь: // Кто сердцем землю возлюбил, // Во славу ей дома срубил? // Зачах бы мир наверняка, // Не будь на свете мужика!» (переклад Л. Гінзбурга) [7, с. 143]. Нідерландський поет Віллем Годсхалк ван Фоккенбрюх (1630 чи 1635–1674 чи 1675) написав «Хвалебну оду на честь Зартъє Янс, в'язальниці панчо у благодійному сиротинці Амстердама», у якій захоплюється майстерністю простої дівчини. Шотландський бард Роберт Бернс (1759–1796) у своїй поезії «Був бідний фермер батько мій» змалював чесних селян, котрі важкою працею заробляли на життя. Отже, увага митців була пильно зосереджена на образах тих реальних людей, які своєю корисною діяльністю створювали матеріальні цінності для комфортного життя панівних станів.

Прогресивні ідеї європейських просвітників поступово поширилися на терени України і вплинули на творчість вітчизняних одописців

Василя Капніста та Костянтина Пузини, котрі прагнули захистити інтереси селянства і сподівалися, що після скасування кріпосного права настане доба верховенства закону й демократії. Ода була не тільки «високим» жанром для уславлення монархів, їхніх нащадків, членів родин, а стала своєрідною трибуною для висловлювання громадянського протесту проти соціальної несправедливості, жорстокості, нерівності, насильства, беззаконня, свавілля у царській імперії.

3 травня 1783 року Катерина II видала указ про закріпачення селян Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської губерній. Це дуже обурило українського поміщика ліберала В. Капніста, і цього ж року він написав «Оду на рабство», але тільки через двадцять три роки її було надруковано у збірці «Лирическія сочиненія» (1806) разом з іншими анакреонтичними одами та елегіями. Ця ода – громадянська реакція поета на узаконення кріпосницької системи та поневолення не тільки українського селянства Російською імперією, а й всієї України.

Г. Макогоненко, аналізуючи російську поезію XVIII століття, вказав, що Катерина II, продовжуючи концепцію просвітницького абсолютизму Петра I, створила про себе легенду монархині-просвітниці: «перетворивши кріпосне право на дике, жодними законами не обмежене рабство, водночас прикривала свої дії фарисейською політикою та грою у монарха-просвітника» [6, с. 7]. Михайло Драгоманов вказував, що «свідомий лібералізм, як і свідомий демократизм, зародився на Україні вже після смерті наших історичних автономних інституцій і далеко більше на абстрактно-європейському, ніж на історично-національному ґрунті, і, що цікаво, хоч і гірко те признати, появився перше зовсім не на нашій етнографічній мові. Першим проявом того демократизму треба признати «Оду на рабство» В. Капніста, в котрій оплакується кріпацтво, ствержене Катериною II в 1783 р. Ода та писана звичайною тоді російською літературною мовою» [1, с. 153]. Російський літературознавець Г. Гуковський зазначив, що «щира і патетична ода Капніста є зразком бунтарської лірики того стилю, який розквітнув у Франції в час революції, стилю революційного класицизму» [2, с. 381].

Через внутрішні переживання душі В. Капніст висловив протест проти «насилия властей», тобто роздумував про безправне становище простої людини у кріпосницькій державі. Він запитав монархів: «На что ль даны вам скиптр, порфира, // Чтоб были вы бичами мира // И ваших чад могли

губить?» [4, с. 89]; царицю Катерину II порівняв із мачухою, яка «с досадою гонит прочь с очей» свій народ, але сподівається, що прийде той час, коли «вместо воплей и стенаний, // Раздастся шум рукоплесканий // И с счастьем вольность процветет» [4, с. 91].

В. Капніст майстерно використав увесь арсенал поетичних засобів, щоб змалювати правдиву картину життя українських селян: а) уводить пейзажні елементи, що налаштовують читача на мінорний настрій – «Прискорбный все являет вид», «Златые нивы сиротеют; // Поля, леса, луга пустеют; // Как туча, скорбь легла на них» [4, с. 88]; б) антитезу, щоб показати залежне й безправне життя українського селянства в Російській імперії – «Везде, где кущи, села, грады // Хранил от бед свободы щит, // Там тверды зиждет власть ограды // И вольность узами теснит» [4, с. 88], «нет любезныя свободы // И раздастся звук цепей», «Из счастливых людей несчастных // И зло из общих благ творить?» [4, с. 89]; в) антонімічна тема світла і темряви, що вказує на барокові традиції контрасту, часто вживається автором для вираження власного душевного стану та надання творові сумної тональності: «Одно чтоб слово превратило // Наш ясный день во мрачну ночь» [4, с. 88], «Так древле мира вседержатель // Из мрака словом свет создал» [4, с. 89]; г) персоніфікація «как туча, скорбь легла на них», «там рабство их отгонит прочь» [4, с. 88] увиразнює трагічне буття людей. Проте В. Капніст кілька разів у оді використав слова «свободы», «свободно», «свободный», сподіваючись на те, що незабаром кріпацтво буде скасоване й українці вільно житимуть на рідній землі.

В «Оде на рабство» (1783) В. Капніст як свідомий громадянин, ліберал і патріот висловив прогресивні думки, виступив прибічником соціальної рівності між станами, протестував проти кріпацтва, бо це, в розумінні поета, «иго тяжкия державы»; він показав і негативно оцінив внутрішню проблему в країні – корупційність у судовій системі Російської імперії, де «злочеступника щадят». Автор не залишився осторонь від громадського життя, намагався реагувати на вади в державі й привернути увагу імператриці для їх вирішення.

Через три роки В. Капніст створив «Оду на истребление в России звания раба Екатериною второю», в основі сюжету якої покладено її історично-правове лицемірство. Цариця заборонила вживати слово «раб» у офіційних документах, замінивши його на «верноподданный». Звичайно,

що кріпацтво ніхто не відміняв, це була звичайна канцелярська формальність. Поет розумів значення цього указу й тому саркастично резюмував: «Тебе свободу драгоценну // Екатерина днесь дарит» [4, с. 101], і далі продовжив, що раб і вірно-підданий – синоніми, становище «благодарных россос» залишається незмінним, тому він звернувся до цариці: «Знай, что российскому народу // Ты вечну цепь принять велишь: // В плену днесь кротости остались // И стали пленнее стократ» [4, с. 103].

Громадянська позиція В. Капніста виражалася не тільки поезією. Він був автором «Положения, на каком может быть набрано и содержано войско охочих казаков» (1788), де виклав свої думки щодо створення добровільних козацьких формувань для захисту від турецького війська та шведського флоту. Українське шляхетство таємно делегувало його як маршалка Київської губернії до Берліна, в квітні 1791 року, на аудієнцію з пруським міністром Герцбергом із проханням допомогти визволити Україну від російської колонізації. На жаль, ця місія не принесла бажаного результату.

«Ода – малорусский крестьянин» випускника духовної семінарії, полтавця Костянтина Пузини – це поетична присвята кріпакові; демократична спрямованість твору виражена сміливим авторським протестом проти беззаконня та панського свавілля; автор заперечив стану нерівність у Російській імперії й продовжив традиції європейських поетів XVII–XVIII ст. Після закінчення духовної семінарії полтавець Костянтин Пузина продовжив навчання у Петербурзі з 1809 по 1814 рік. Саме у цей період і була написана українською мовою «Ода – малорусский крестьянин», в якій простежуються просвітницькі й новаторські тенденції в літературі, коли автор свідомо стає на бік простолюдина.

Г. Нудьга припускає, що свій твір К. Пузина написав під впливом «Оди на рабство» (1783) В. Капніста й вказує, що ода свідчить про те, що «питання соціальної і правової нерівності тодішнього суспільства хвилювали багатьох» [8, с. 17]. С. Єфремов слушно зауважив, що «кріпак і ода – це було сміливе поєднання думок» [3, с. 299]; цю ж думку продовжив В. Коряк, зазначаючи, що «сама думка написати оду, присвячену селянству, заслуговує на увагу до тих часів, коли зверталися тільки до можновладців» [5, с. 301]. П. Хропко стверджував, що «ода ... привертає увагу вже самою темою: це чи не вперше у нашому письменстві було присвячено твір «високого» жанру безправному кріпакові, причому образ селянина

оповитий відвертою авторською симпатією» [9, с. 100–101].

Молодий здібний семінарист постає виразником демократичних засад у вітчизняному письменстві, створивши образ знедоленого українського селянина-трудівника, «неборака», руками котрого створювалися всі матеріальні блага для спадкових аристократів, можновладців, представників панівного стану. Автор естетизував працелюбство, скромний побут трударя й показав його безправне життя у несправедливому й жорсткому суспільстві, «де брат глузує з брата», «пан і по виску заїде крестянина», тобто вказав на постійне приниження людської гідності з боку панства, розкрив перед читачами наявні соціальні вади – свавілля, грубість, зневагу, жорстокість, беззаконня, які панували у деспотичному устрої.

К. Пузина у своїй оді реалістично змалював картину убогого селянського побуту: скромна оселя – «немальована хата», проста їжа – «хліб із остюками яшний, // Із здоров, коли є, їсть борщ позавчорашній» [8, с. 75]. Найвища людська цінність – життя «неборака» (селянина) – абсолютно не ціниться панамі, бо він «не варт хортової собаки», тобто автор намагався підкреслити повну безправність і соціальну незахищеність покріпаченого українця в російській колоніальній імперії.

В «Оді» К. Пузина згадав батьківські настанови, в яких, за словами Г. Нудьги, простежуються принципи християнської моралі про рівність у світі людей всіх станів – «нас біг породив так, як одну дитину». Але насправді скрізь панує соціальна нерівність: «... той, хто дужчий з нас, у пику б'є цього» [8, с. 74]; автор гнівно звертався до панів: «Хіба ж ми нелюди, хіба які звіряки?» [8, с. 75]. У 5-ій строфі читаємо рядки-роздуми

про неможливість вічного панування панства та барокові мотиви про швидкоплинність життя: «Бо прийдеться пора, що все це піде марно, // Хоть би по пояс хто в золоті ходив»; «Сьогодні паном ти, а завтра і слугою // Ще, може, будеш, і сіряк нацупиш мій» [8, с. 76]. Проте поет не показав радикального виходу із цієї ситуації; в його оді відсутні бунтарські заклики: він радив, спираючись на християнські засади, лише жити мирно й поважати один одного – «Живімо ж лучче так, як братя, між собою» [8, с. 76].

Висновки. Василь Капніст та Костянтин Пузина у своїх одах проголосили основний принцип просвітників – стану рівність і братерство, вони вірили, що настануть часи, коли всі громадяни житимуть у злагоді, спокої й поважатимуть один одного. Автори, спираючись на прогресивні ідеї та просвітницьку естетику, реалістично змалювали життя безправного українського селянства в імперській Росії, стали на захист поневоленого люду й засудили кріпосницьку систему як суспільне зло, підкреслили повну безправність і соціальну незахищеність покріпаченого українця. Отже, крізь світоглядні ідеї доби Просвітництва автори прагнули виразити антиколоніальні погляди; корисна праця та свобода розглядалися ними як важлива передумова суспільно-соціального розвитку. У творенні образу людини праці простежується культура взаємин між різними соціальними станами, поети-просвітники висловили власні світоглядно-філософські погляди на державу, правителів, нестерпне й нужденне життя підданих.

Варто зазначити, що творчість Костянтина Пузини, який написав чимало творів упродовж навчання у Петербурзі, ще потребує детального вивчення.

Список літератури:

1. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Укладач А. Жуковський. Київ, 1994. 286 с.
2. Гуковский Г. А. Русская литература XVIII века : учебник для высших учебных заведений. Москва, 1939. 528 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 688 с.
4. Капніст В. В. Собрание сочинений в двух томах. Москва–Ленинград : Издательство АН СССР, 1960. Т. 1. 772 с.
5. Коряк В. Нарис історії української літератури. Харків, 1925. 375 с.
6. Макогоненко Г. Русская поэзия XVIII века. Москва : Художественная литература, 1972. С. 5–61.
7. Немецкая поэзия XVII века. Москва : Художественная литература, 1976. 205 с.
8. Нудьга Г. А. Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини XIX ст. / упорядн. Г. А. Нудьга. Київ : Держлітвидав, 1959. 599 с.
9. Хропко П. П. Історія української літератури: (перше десятиріччя XIX століття) : підручник для студентів філологічних факультетів педагогічних вузів / авт. кол.: П. П. Хропко та ін. Київ : Либідь, 1992. 511 с.

Bogatyrova K. V., Dubinina O. V., Khmil O. O. THE IMAGE OF THE WORKING MAN IN THE ODES OF UKRAINIAN POETS OF THE LATE XVIII – EARLY XIX CENTURIES

The article analyzes the realistic images of the working people in the odes of Ukrainian poets of the late XVIII – early XIX centuries. Vasyl Kapnist (1758–1823) and Konstiantyn Puzyna (1790–1850) continued the traditions of European poets and defended the serfs. The works of European authors of the XVII–XVIII centuries were imbued with deep respect and sympathy for ordinary workers, who created material wealth in the states. The progressive ideas of European enlighteners gradually spread on the territory of Ukraine and influenced the works of Vasyl Kapnist and Konstiantyn Puzyna, who tried to protect the interests of the oppressed peasants and hoped for a better future after the abolition of serfdom.

The ode was not only a “high” genre for the glorification of monarchs, their descendants, family members, it became a kind of tribune for expressing civil protest against social injustice, cruelty, inequality, violence, lawlessness, arbitrariness in the Russian Empire under the influence of progressive ideas of the Enlightenment. Ukrainian poets in their odes proclaimed such basic principle of enlighteners as class equality and brotherhood, they believed in social justice for all citizens. The authors realistically described the life of the Ukrainian peasants in the Russian Empire and defended the oppressed people and condemned the serf system as a social evil, emphasized social insecurity of the serfs. In the creation of the working man image, we can see relationships culture between various social classes; the poets expressed their own philosophical views on the state and rulers, unbearable life and poverty of their subjects in the country.

The biographical method has been used partly to demonstrate the life of the authors and their artistic and aesthetic tastes; the comparative method of analysis has been chosen to highlight the historical and literary dynamics of the ode in the context of various cultural and artistic trends such as classicism and the Enlightenment.

Key words: *ode, man, social injustice, labour, XVIII century, Enlightenment.*